

УДК 347.1/7.001.11

Є.О. Харитонов,

доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

О.І. Харитонova,

доктор юридичних наук, професор, член-кор. НАПрН України,
завідувач кафедри права інтелектуальної
власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕНТАЛІТЕТ, ПРАВОМЕНТАЛЬНІСТЬ ТА КОНЦЕПТ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Анотація. У статті проаналізовані категорії «менталітет», «ментальність» та «правоментальність» у зв'язку із встановленням їх значення для характеристики права в цілому і приватного права, зокрема. З позицій антропологічного, цивілізаційного підходу розглянуто приватне право, як концепт, а також концепти ментальності та право ментальності як чинників формування концепту приватного права.

Ключові слова: приватне право, менталітет, правоментальність, концепт, цивілізація.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку європейської цивілізації, надання усе більшого значення гуманітарним цінностям, зокрема, природним правам людини, потребують наукових досліджень у цій галузі з позицій антропології та аксіології. Відтак при характеристиці правових явищ, зокрема, приватного права, має використовуватися не лише цивілізаційний, але й антропологічний підхід, що зумовлює необхідність більш послідовного врахування значення у їхньому формуванні індивідуального та групового менталітету.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз категорій «менталітет» та «правоментальність» у якості чинників формування приватного права, котре на такому підґрунті пропонується характеризувати з позицій не «нормативістсь-

кого», а культурологічного підходу, як концепт, властивий західноєвропейській цивілізації.

Виклад основного матеріалу. Попри ту обставину, що менталітет та окремі види останнього були предметом наукових розвідок вітчизняних правознавців (П.М. Балтаджи., В. Павловська-Кравчук, В.Ю. Попов, С.М. Скуріхін, Т.В. Філіпова та ін.) значення цієї категорії для встановлення сутності феномену права поки що залишається дослідженим недостатньо. Аби усунути зазначену прогалину, варто почати з характеристики базових терміно-понять.

Менталітет (від лат. mens, -ntis — розум, мислення) у найпростішому виді визначають як сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних особливостей мислення

етносу, соціальної групи або індивіда, що виявляється в культурі, мові, поведінці та ін.; національне світосприйняття [1, с. 377].

Менталітет характеризують також як систему переконань, уявлень і поглядів індивідууму або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь. Ключовими поняттями при визначенні менталітету є картина світу, набір духовних цінностей, не завжди усвідомлена система життєвих координат та підсвідомих стереотипів [2].

У сучасних умовах менталітет розглядається як одне з основних понять гуманітарного знання, котре включає в себе головні характеристики етносу і є одним з провідних критеріїв при порівнянні націй одна з одною. Менталітет не тотожний свідомості, він не збігається з висловлюваними людиною думками. Менталітет стоїть за ними і визначає межу між тим, що людина може помислити і допустити, і тим, що вона відчуває як «немислиме», «неможливе».

На такому тлі логічним виглядає твердження, що феномен менталітету виявляє неконфліктність природного і культурного, емоційного і розумового, індивідуального і суспільного в природі людини, і що за допомогою цього поняття можна охарактеризувати широкий спектр культурних феноменів — від традицій, етапів духовного розвитку культури до способу думок, душевного складу, типу мислення різних спільнот. Однак, попри згадку про те, що менталітет виступає як характеристика свідомості не лише групової, але й індивідуальної, її здатності до засвоєння норм, принципів та цінностей життя, до адаптації у соціальному середовищі, впливу на неї, до відтворення досвіду попередніх поколінь, у кінцевому підсумку менталітет характеризується як єдність образу думок, культурних особливостей нації і, зокрема, національної мови, детерміно-

ваних економічними і політичними умовами життя в історичному контексті [3].

Отже, менталітет суспільства це глибинний рівень суспільної свідомості, стійка система життєвих установок, яка визначає ставлення до явищ і, отже, характер діяльності, «середньозваженої» для всіх верств і соціальних груп населення суспільства в цілому. Менталітет — це своєрідний механізм, що визначає характер довготривалих форм поведінки і думок людини в рамках певної спільноти. Він базується не на системі логічних категорій і понять, а на образах або стереотипах думок, уявлень, дій, які спонукають людину до певних типів реакцій. Менталітет виступає як характеристика стану рівня і спрямованості свідомості (індивідуальної і групової), її здатності до засвоєння норм, принципів і цінностей життя, до адаптації до умов соціального середовища, впливу на неї, до відтворення досвіду попередніх поколінь [3].

Часом підкреслюється, що менталітет формується на основі спільного історичного, культурного, соціального та економічного розвитку. Поняття менталітету об'ємне й охоплює погляди, оцінки, цінності, норми поведінки і моралі, релігійну приналежність та багато інших нюансів, що характеризують ту чи іншу групу людей. Риси менталітету проявляються у поведінці його носіїв, стаючи особливо помітними, коли людина потрапляє в інше культурне середовище [4].

Слід звернути увагу на ту обставину, що акцентування уваги на публічних аспектах менталітету навряд чи є виправданим.

Не вступаючи тут у дискусію щодо виправданості розуміння зазначеного терміно-поняття як характеристики індивіду чи спільноти, зазначимо лише, що, на нашу думку, менталітет можна розглядати і як такий, що властивий спільноті, а відтак поширюється на тих,

хто до неї належить, але так само і як такий, що складає суму якостей індивідів, що входять до спільноти. До речі, таке бачення менталітету більш властиве вітчизняним дослідникам, котрі характеризують менталітет як надбання кожної окремої людини, що може бути спільним для якоїсь групи тощо [5], або визначають його як характер та лад людського мислення, які реалізується на рівні свідомості, але базується на структурних елементах сфери підсвідомого, що включають в себе архетипи як окремої особистості, так і етносу в цілому [6].

Такий підхід здається більш виправданим, оскільки сукупність індивідів утворює спільноту, а не навпаки, а відтак сукупність індивідуальних свідомостей та підсвідомостей (ментальностей) може утворити колективний менталітет (хоча останній знаходиться з ними у реординаційному зв'язку). Втім, варто зазначити, що вже обрання підходу до визначення менталітету залежить від менталітету дослідника, що, як на нашу думку, також підтверджує вірність висловленої вище тези.

Розглядаючи співвідношення понять «менталітет» і «ментальність», звернемо увагу на ту обставину, що нерідко ці терміни вживаються як синонімічні. Так, у філософії ментальність розуміється як спосіб мислення, загальна духовна налаштованість і спосіб поведінки людини, групи, які значною мірою пов'язані з певними ціннісними акцентами у ставленні до дійсності. Із врахуванням того, наскільки усі індивіди у групі характеризуються однаковим менталітетом, говорять про соціальний менталітет [7]. Іноді просто пропонується однакове (універсальне) їхнє визначення як напряму думок, сукупності розумових навичок і духовних установок, властивих індивідові або групі осіб [7]. Часом фактичне визнання синонімічності термінів «менталітет» та «ментальність»

впливає з однакової їхньої характеристики як особливого духовного складу розуму, джерела мислення, відчуття світу, сприйняття світу, ідеології, віри; особливостей індивідуальної і суспільної свідомості людей, їхніх життєвих цілей, моделей поведінки; індикатору специфічних рис соціалізації людини і соціальних груп, їхньої самобутності та суверенності; стійких раціональних та емоційних, логічних, чуттєвих, правових та ціннісних поглядів, думок і образів, узагальнених і поширених уявлень про політичні реалії, цінності та ідеали [3].

Разом із тим, багато хто розрізняє зазначені поняття. Зокрема, у випадках, коли йдеться про конкретну епоху, конкретну соціальну групу або клас, нерідко замість терміну «менталітет», вживають позначення «ментальність». Відмінність між ними вбачають у тому, що менталітет має загальне, уселюдське значення, а ментальність може стосуватися різних соціальних страт та історичних часів. У підсумку менталітет характеризується як один з чинників, що здійснюють інтегруючий вплив на свідомість суспільства і забезпечують безперервність та наступність у його розвитку, внаслідок чого має місце континуїтет різних типів ментальності. Тому групова ментальність у соціокультурному контексті може розглядатися як відображення сукупного культурно-історичного, національного і соціального досвіду, пропущеного через свідомість конкретної особи [9].

Це дає підстави розглядати, менталітет як чинник впливу на соціум і, певною мірою, на соціально-історичний процес; особливість такого впливу полягає в тому, що менталітет, як соціально-політичний та етнокультурний феномен, є пов'язаним з економікою, політикою і культурою. Натомість, ментальність можна оцінити як явище, наділене властивостями, що визначають походження,

стан, міру и ступень оцінки соціальних процесів [10].

Менталітет, як більш загальну категорію, можна вважати провідною щодо ментальності, оскільки остання відображає певні конструкти духовного життя суспільства у конкретні історичні періоди. Національний характер і національна самосвідомість входять до складу постійної компоненти менталітету. До перемінної компоненти належать образи та уявлення народу про різні явища буття, цінності тощо.

Як на нашу думку, саме цю перемінна компонента з метою відмежування її від менталітету доцільно іменувати «ментальність». Якщо йдеться про сферу, яка піддається правовому регулюванню, то образи та уявлення людей (спільноти) про явища і цінності у цій сфері доцільно іменувати «правовою ментальністю», а краще — «правоментальністю».

Враховуючи викладені міркування щодо відмінностей між менталітетом та ментальністю і сутність правоментальності, розглянемо далі значення цих категорій для дефініції та характеристики феномену приватного права.

Звернення до концептів «ментальність» та «менталітет» доцільне, оскільки вони використовуються при характеристиці концепту права, котрий, будучи складним ментальним утворенням, сукупністю-жмутом правових цінностей, згустком культури, концепт права несе величезне концептуальне (аксіологічне) навантаження, має багатопланову структуру, що охоплює внутрішній етимологічний шар, стиснутий до основних меж історію та активну складову у вигляді сучасних асоціацій та ідей [11]. Завдяки зазначеним рисам на тлі правової системи правовий менталітет (який тут точніше іменувати «правоментальність» — Є.Х., О.Х.) виступає як основоположна матриця, що визначає правовий «колерит» національної правової дійсності [12, с. 258].

Таким чином, за допомогою використання зазначених концептів до визначення концепту права додається характеристика аксіологічних елементів останнього, що дозволяє не лише дати визначення права, але й дає змогу коригувати його навіть у межах позитивістського підходу. При цьому варто підкреслити, що найбільше значення має зазначений методологічний імператив щодо права приватного.

Такий висновок ґрунтується на розгляді приватного права, як елементу цивілізації, котрий має самостійну цінність. Хоча право пов'язане з матеріальними умовами життя суспільства, однак вирішальними у процесі формування права є антропологічні, духовні чинники. При цьому загальність гуманістичних цінностей дозволяє використовувати досягнення юриспруденції різних цивілізацій для удосконалення концепту права.

До того ж, антропологічний, цивілізаційний підхід дає унікальні можливості дослідження сутності і особливостей феномену приватного права, зумовлені врахуванням того, що з погляду такого підходу право не лише належить до елементів соціально-політичного устрою, але є також частиною духовного світу людини, виступає результатом прояву ментальності та елементом суспільної свідомості.

При розгляді його під таким кутом зору, право може бути охарактеризоване як феномен цивілізації, що одночасно виступає як елемент соціально-політичного устрою та елемент суспільної свідомості, є складовою духовного світу людини та її світогляду, відображаючи уявлення окремих індивідів та суспільства про статус людини, правду і кривду, справедливість, добро і зло, порушення та поновлення прав, гуманізм і жорстокість тощо.

Щоб визначити приватне право, як концепт, необхідно з'ясувати чинники,

котрі впливають на характеристику цього поняття. При цьому враховуємо, що як суспільний феномен, котрий стосується і окремого індивіда, і суспільства в цілому, право може розглядатися з позицій оцінки його значення як для приватних осіб, так і для суспільства. Це стало основою досліджень дихотомії «приватне право — публічне право», у якій приватне та публічне право виступають як сфери правового регулювання відповідних груп відносин. Вони виникають на підґрунті природного права і впливають на втілення його норм в життя. При цьому приватне право у об'єктивному сенсі виступає як сукупність природних прав приватної особи, а публічне право — як юридична форма публічної влади.

Але, використовуючи дихотомію «приватне право — публічне право» для характеристики цих правових категорій, маємо на увазі, що вказана конструкція є умовною, а тому за її допомогою можуть бути визначені лише загальні засади правового регулювання у цих сферах. Тому для з'ясування сутності приватного права доцільно охарактеризувати його, як концепт, під яким мається на увазі виражені вербально ідея, уявлення, відчуття, що відображають сприйняття людиною світу і світом людини.

Важливим у баченні концепту є те, що він розглядається як основна ланка культури у ментальному світі людини, охоплюючи уявлення, поняття, знання, асоціації, переживання, що супроводжують слово [13, с. 42-43]. Тому при характеристиці приватного права, як феномену цивілізації, «концепт» розуміємо як сукупність уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, які виникають у зв'язку з використанням поняття «приватне право», супроводжують і характеризують його. При цьому маємо на увазі, що визначення концепту спирається на

аналіз самого концепту, тоді як визначення категорії відштовхується від іншої категорії. Звідси випливає, що визначення концепту полягає в тому, щоб передати сенс слова, яким цей концепт позначається у відповідності з елементами, які цей концепт утворюють [14, с. 342]. Концепту властиве те, що він: 1) є феноменом, який забезпечує пізнання людиною світу і себе та свого місця у світі; 2) є полісемантичним і може застосовуватися у багатьох галузях знань: філософії, логіці, лінгвістиці, праві тощо; 3) у галузі філософії, лінгвістики тощо є самостійним предметом дослідження, а у більшості галузевих наук (зокрема, у юриспруденції) може застосовуватися як методологічний прийом; 4) у сфері права поділяється на базові концепти (право, справедливість, приватне право, суб'єкт права, власність, договір тощо) і «юридичні концепти» (правовий інститут, правова норма тощо).

Враховуючи названі риси концепту, як філософської категорії, можна припустити, що саме на такому методологічному підґрунті, із врахуванням при цьому дії антропологічних чинників (зокрема, менталітету і правоментальності) має визначатися сутність приватного права, як концепту, що може набувати і мати особливості у залежності від того, про яку традицію приватного права йдеться.

Враховуючи викладене, можна зробити **висновок** про значення менталітету та правоментальності як чинників формування концепту приватного права. Стосовно приватного права слухним є зауваження щодо неприпустимості зведення правової реальності лише до проблеми закону, юридичної норми, їхнього співвідношення тощо. Натомість, духовно-культурологічна теорія правосвідомості і права (яка ґрунтується на врахуванні правового менталітету) має

зайняти належне їй місце самостійного підходу до розуміння права поряд з природно-правовим та позитивістським, оскільки право не є лише догма права (позитивізм), але й не зводиться лише до моралізації права (юснату-

ралізм) [15].

Саме такий підхід, на нашу думку, має бути методологічною основою дослідження концепту права в цілому і концепту приватного права, зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк; За ред. Л.І. Шевченко. — К., 2008. — 672 с.
2. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Лекції. Семінар — Менталітет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cozap.com.ua/text/5964/index-1.html>
4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://chtotakoe.com.ua/chto-takoe-mentalitet>
5. Стражний О.С. Український менталітет. Ілюзії. Міфи. Реальність / О.С. Стражний. — К., 2008. — 368 с.
6. Смітюх Г.Є., Стрілецький В.В. Український менталітет [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/SacralUkraine/Mentality.html>
7. Философский словарь: Основан Г. Шмидтом. [22-е, новое, переработ. изд.] / под ред. Г. Шишкоффа; [Пер. с нем.]. — М. : Республика, 2003. — 575 с.
8. Визначення. Терміни. Менталітет. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prostoweb.kiev.ua/content/mentalitet>
9. Корнейчук Э.А. Менталитет: истоки и исторические формы: Социально-философский анализ ментальностей первых христиан : дисс... канд. философ. наук. / Э.А. Корнейчук. — Волгоград, 2001. — 155 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/mentalitet-istoki-i-istoricheskie-formy-sotsialno-filosofskii-analiz-mentalnostei-pervykh-kh#ixzz38ViHSQ15>
10. Супаров И.Н. Социальные динамика, структура и модели менталитета: концептуальное обоснование : дис. ... канд философских наук. / И.Н. Супаров. — Омск, 2007. — 167 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/sotsialnyedynamika-struktura-i-modeli-mentaliteta-kontseptualnoe-obosnovanie#ixzz38V6nxAbC>
11. Павлов Б.Б. Концепт права в русской культуре : дисс. ... канд. философ. наук. / Б.Б. Павлов. — Великий Новгород, 2006. — 234 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/kontsept-prava-v-russkoi-kulture>
12. Павловська-Кравчук В. Поняття та сутність правового менталітету: методологія дослідження / В. Павловська-Кравчук // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. Праць. — 2010. — № 4 (63). — С. 257-265.
13. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: [3-е изд.] / Ю.С. Степанов. — М. : Академический проект, 2004. — 992 с.
14. Бергель Ж.-Л. Общая теория права : [Пер.с фр.]. / Ж.-Л. Бергель. — М., 2000. — 576 с.
15. Байниязов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России : дисс. ... доктора юрид. наук. / Р.С. Байниязов. — Саратов, 2006. — 349 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lawtheses.com/pravosoznanie-i-pravovoy-mentalitet-v-rossii#ixzz32F0HA7d2>

Харитонов Е.О., Харитонова Е.И.

Менталитет, правоментальность и концепт частного права.

Аннотация. В статье проанализированы категории «менталитет», «ментальность» и «правоментальность» в связи с установлением их значения для характеристики права в целом и частного права, в частности. С позиций антропологического, цивилизационного подхода рассмотрены частное право, как концепт, а также концепты ментальности и правоментальности как факторов формирования концепта частного права.

Ключевые слова: частное право, цивилизация, менталитет, правоментальность, концепт.

E. Kharytonov, O. Kharytonova

Mentality, law mindset and the concept of private law.

Summary. The article analyzes the category of “mentality”, “mindset” and “the law mindset” in relation to setting their value for the characteristics of law in general and private law in particular. From the standpoint of anthropological, civilizational approach is considered private law as a concept, as well as the concepts of mentality and the law mindset as factors in the formation of a concept of private law.

Keywords: private law, mentality, law mentality, civilization, concept.

